

Niniejsza książka jest pracą z zakresu teologii duchowości, a dokładniej duchowości biblijnej. Problematyka ta od szeregu lat stanowi przedmiot zainteresowania Autora. W swych badaniach skupia się on zwłaszcza na Nowym Testamencie, a tutaj przede wszystkim na pismach związanych ze św. Pawłem Apostołem. Zwraca też bardzo uwagę na trynitarny charakter duchowości chrześcijańskiej, tzn. na podstawowe znaczenie, jakie dla duchowości posiadają relacje z Ojcem, Chrystusem i Duchem Świętym.

Tytuł rozprawy sygnalizuje, iż przedmiotem dociekań będzie właściwe św. Pawłowi rozumienie, kim jest Bóg, jakie są Jego zamiary wobec ludzi. Praca opiera się zwłaszcza na składających się na Nowy Testament pismach znanych jako *Corpus Paulinum*. Przesłanie zawarte w tych pismach Autor stara się zgłębić z perspektywy badawczej, która jest właściwa działowi teologii duchowości znanemu jako duchowość biblijna. Nie mamy więc do czynienia z podejściem, które musiałoby być typowe dla nauk biblijnych. Z drugiej strony Autor korzysta z ich dorobku.

Takie podjęcie tematu jest bardzo potrzebne. Zarazem jednak wiąże się z niebagatelnymi, nieuniknionymi wyzwaniem. Już powszechnie w teologicznym środowisku naukowym uznaje się potrzebę, nawet konieczność zajmowania się duchowością biblijną jako dyscypliną naukową. W pewnym sen-

siemy mamy tu do czynienia z odpowiedzialnością na wskazania i oczekiwania, znane z oficjalnego nauczania Kościoła. Z drugiej strony naukowych badań i prac z zakresu duchowości biblijnej jest wciąż zbyt mało. Nasuwa się nawet wniosek, iż jesteśmy dopiero u początku drogi. Oznacza to m.in., iż wciąż mamy do czynienia z doprecyzowaniem, czym w swej istocie jest duchowość biblijna jako dyscyplina naukowa.

Wyzwania można tu streścić następująco. Mamy zagadnienie zakresu badań i właściwej im metody. Oba mają zupełnie podstawowe znaczenie. Jaką metodę stosować do badań, do prezentacji problematyki bardzo obszernej, problematyki najwyższej wagi? Jak przedstawiają się relacje między duchowością biblijną a naukami biblijnymi, jak np. egzegeza biblijna, hermeneutyka biblijna? Z jakimi punktami czy wręcz obszarami wspólnymi mamy w ich przypadku do czynienia, a co składa się na różnice między nimi, na specyfikę, odrębność. Autor wspaniale i słusznie przy tym zwraca uwagę, że cała teologia jako dyscyplina naukowa (czyli wszystkie dyscypliny teologiczne) biorą początek z duchowości, rodzą się ze zbawczego doświadczenia duchowego i osiągają sobie właściwy cel, jeśli do świętości, do zbawczego doświadczenia duchowego prowadzą. Ryzyka poszukiwań nie wolno jednak w tym wypadku nie podejmować.

Książka składa się z wprowadzenia i czterech rozdziałów. Rozdział I, zatytułowany „Duchowość chrześcijańska – duchowość Pawłowa”, dzieli się na mniejsze jednostki logiczne: „Duchowość: pozytywne i zarazem rzucające wyzwanie wielorakość-bogactwo”, „Ku istocie misterium duchowości”, „Serce duchowości chrześcijańskiej w świetle listów Pawłowych: wybrane zagadnienia szczegółowe”, „Bóg oraz Jego stworzenie i zbawcze działanie: zasadnicze tematy listów Pawłowych”, „Pozytywna złożoność, czyli bogactwo aspektów duchowości listów Pawłowych: próby systematyzacji”, „Znaczenie zmartwychwstania Chrystusa: nowe stworzenie jako odnowienie i udzielenie pełni życia” „Triadoarchizm, triadocentryzm, triadofinalizm: podejście personalistyczne”.

W rozdziale II, zatytułowanym: „Bóg Ojciec: wierny stwórcy, wszechmogący Abba”, Autor wyróżnia następujące części: „Misterium monoteizmu i misterium trynitarnie”, „Ojciec i Syn”, „Ojciec przez historycznie już dopełnione wydarzenie paschalno-wielkanocne nadal skutecznie działa na rzecz potrzebujących zbawienia”, „Ojciec-Abba, Syn i synowie”, „Ojciec i Duch”, „Ojciec obdarza życiem w Duchu Świętym”, „Zjednoczenie jako dzieło Ojca w Duchu Świętym”, „Ojciec i potrzebujący zbawienia: Stwórcy, Zbawiciel, Dawca życia w Jego pełni, czyli Ojciec od początku i na zawsze”, „Ojciec od początku i na zawsze”, „Ojciec, Syn, Duch oraz synowie i córki”.

Rozdział III, „Chrystus: boski Syn i człowiek, udzielający pełni życia Pantokrator”, został podzielony na następujące części: „Syn Ojca: bóstwo i człowieczeństwo Jezusa Chrystusa”, „Kyrios”, „Przed wcieleniem: Zbawiciel, Stwórcy”, „Syn: modlitwa do Jezusa”, „Chrystus jako człowiek”, „Syn: Jego misterium od wcielenia”, „Pierworodny wszelkiego stworzenia, Pierworodny umarłych”, „Ukrzyżowany, umarł, został wskrzeszony i wywyższony”, „Pantokrator, który władając, odnawia życie i udziela jego pełni”, „Pojednanie, zbawienie, odkupienie jako wyraz właściwego Chrystusowi panowania-miłości”, „Usprawiedliwienie i łaska: wyraz Chrystusowego panowania-miłości”, „Nowe stworzenie”, czyli odnowienie życia i udzielenie jego pełni jako wyraz Chrystusowego panowania-miłości”, „Chrystus Pan jako przykład: naśladowanie/upodobnienie”, „Chrześcijaństwo uczestniczą w Pawłowym udziale w krzyżu Chrystusa”, „Každy chrześcijanin jest zaproszony-wezwany do udziału w misterium naśladowania-podobieństwa”, „Naśladowanie, upodobnienie do Chrystusa: czy tylko, gdy chodzi o Jego człowieczeństwo?”, „Przez Chrystusa”, „ku Niemu”, „z Nim”, „w Chrystusie Panu” oraz zamieszkiwanie Chrystusa w chrześcijaninie”, „Życie w Chrystusie Panu”, „Życie razem z Chrystusem, dzięki Niemu i jako ukierunkowane na coraz pełniejszą z Nim komuniją”, „Zamieszkiwanie Chrystusa w chrześcijaninie”.

Rozdział IV, „Duch Święty: Ożywiciel potrzebujących zbawienia, Dawca pełni życia”, zawiera następujące części: „Ku coraz pełniejszemu poznaniu Tchnienia Bożego”, „*Ruach i pneuma*”, „Źródła, kontekst i rozwój Pawłowego świadectwa o Tchnieniu Bożym”, „Tożsamość Świętego Tchnienia Bożego”, „Duch Święty jako osoba”, „Bóstwo Ducha Świętego”, „Wspólnota Ducha Świętego”, „Początki życia chrześcijańskiego”, „Życie chrześcijańskie: pomoc dla grzesznika, eliminacja grzechu”, „Modlitwa, „Współdziałanie Duch – chrześcijanin”, „Duch Święty i *List do Galatów*”, „Metafora *owocności* w listach Pawłowych”, „*Owoc Ducha: jego wielorakie bogactwo*”, „Tytułem podsumowania: triadoarchizm, triadocentryzm, triadofinalizm”. Końcową część pracy stanowią wskazówki bibliograficzne podzielone na: źródła, nauczanie kościelne, literaturę przedmiotu, literaturę pomocniczą, całości dopełnia indeks rzeczowy – wybrane tematy.

Struktura tej obszernej pracy jest logiczna, zwarta, odpowiada podjętemu tematowi. Wyróżnienie czterech rozdziałów, wprowadzone tytuły, podjęta w nich tematyka już przy wstępnym kontakcie z tekstem sugerują, iż Autor bardzo zwraca uwagę na Trójcę Świętą, na jej podstawowe znaczenie dla duchowości. Trzy rozdziały zostały poświęcone odpowiednio Bogu Ojcu, Chrystusowi i Duchowi Świętemu. Wcześniej, tzn. w rozdziale pierwszym ks. Wojciech Miszta stara się pokazać, co stanowi istotę duchowości chrześci-

jańskiej. Czyni to m.in. wprowadzając zwracające uwagę na związki z trzema Osobami Bożymi pojęcia „triadoarchizm”, „triadocentryzm”, „triadofinalizm”.

Autor odwołuje się w swej pracy do ogromnej liczby pozycji bibliograficznych. Jednoznacznie informuje, co stanowi dla niego źródła: chodzi o teksty zupełnie podstawowe dla duchowości chrześcijańskiej. Tytuł „Wskazówki bibliograficzne” sugeruje, iż w bibliografii, spośród wykorzystanych opracowań umieszczono jedynie pozycje uznane za ważniejsze. Autor korzysta w wielkim zakresie z literatury polskiej i obcojęzycznej. Sięga nie tylko do materiałów drukowanych, ale także do publikacji elektronicznych zamieszczanych w Internecie, co pozwala rozwinąć poszukiwania. Publikacje internetowe, warto podkreślić, bywają szybciej dostępne, niż prace tradycyjnie drukowane. Zastosowany w bibliografii podział na mniejsze jednostki logiczne jest przydatny. Z pracy wynika, że Autor korzysta ze wzmiankowanych w bibliografii i przypisach tekstów.

Praca jest bardzo obszerna, zarazem Autor wskazuje czytelnikowi, że celem nie jest wyczerpujące przedstawienie materiału, co po prostu byłoby niemożliwe. Spis treści i indeks tematyczny bardzo dobrze wprowadzają w podjętą tematykę, stąd nie ma potrzeby wyszczególniać tu ponownie podjętych zagadnień. Są one bardzo ważne dla duchowości, dla teologii duchowości, dla rozumienia i postrzega-

nia chrześcijaństwa i dla reagowania na nie. Po części są to zagadnienia klasyczne, raczej dobrze znane (przynajmniej w kręgach specjalistów, czy szerszego gremium wiernych, jak np. temat naśladowania Chrystusa). Inne są mniej znane, jak np. zagadnienie „owocu” Ducha, współdziałania między Duchem Świętym i chrześcijaninem. Jeszcze inne, jak wątek odnowienia i udzielenia pełni życia, należą raczej do zagadnień istotnych, lecz niestety bardzo mało znanych.

Warto zwrócić uwagę także na następujące zagadnienia. Po pierwsze – na temat istoty duchowości chrześcijańskiej, jej podstaw, relacji między życiem duchowym a różnymi dyscyplinami teologicznymi i tym samym miejsca, znaczenia teologii duchowości wśród innych dyscyplin teologicznych. Autor zwraca uwagę, że ani duchowość, ani teologia duchowości nie są tu czymś drugorzędnym. Ukazuje nowatorsko, że duchowość, doświadczenie duchowe to początek dla wszystkich dyscyplin teologicznych. Ich celem, zadaniem, racją istnienia, jest również prowadzić do duchowości. Inny ważny wątek to znaczenie Pisma Świętego, a zwłaszcza tzw. listów Pawłowych dla duchowości, w tym ich aktualność. Autor znakomicie ukazuje trynitarny charakter duchowości chrześcijańskiej. Bardzo istotne jest zwrócenie uwagi na miejsce świata stworzonego, nie tylko ludzi, ale także innych stworzeń w planach Bożych i ich realizacji. Jest to zagadnienie wciąż zbyt rzadko podejmowane, a mogące stano-

wić np. ważny pomost między chrześcijaństwem i współczesnymi ludźmi. Na uwagę zasługuje podkreślenie jedności planów i dzieła Bożego, ukazanie ich dynamizmu i logiki jako stworzenia, odkupienia, zbawienia, tzw. „nowego stworzenia”. Autor zwraca na to uwagę, pisząc o misterium, dziele, dziejach stworzenia, odnowienia stworzenia, udzielenia mu pełni życia.

Interesujące i ważne są określenia „teoarchizm”, „teocentryzm”, „teofinalizm”, które streszczają rozumienie, kim jest Bóg. Daje się On poznać jako trzy Osoby, tzn. Ojciec, Syn, Duch Święty, jako Trójca będąca ustawicznie początkiem, centrum i celem życia, pomysłowości swych stworzeń. Określenia te podkreślają jedną z najważniejszych myśli prowadzących do powstania recenzowanej pracy: kluczowym dla oceny, przekazu, recepcji chrześcijaństwa zagadnieniem jest duchowość, a dokładniej duchowość rozumiana jako związki z Bogiem. W konsekwencji podstawowe jest też zrozumienie, kim jest Bóg, w jaki sposób się objawia, jakich swych cech pozwala nam doświadczyć. Bez uwzględnienia tej bazy nie da się właściwie prezentować, oceniać itp. duchowości chrześcijańskiej, samego chrześcijaństwa. I dotyczy to także samych chrześcijan.

Od strony formalnej (język, redakcja odsyłaczy, opisy bibliograficzne, prezentacja graficzna) praca wypada bardzo dobrze, została starannie przygotowana, precyzyjnie wykorzystano literaturę przedmiotu.

Praca ks. W. Misztala jest rozprawą pionierską, nowatorską, twórczą i krytyczną. Jest to pierwsze opracowanie z dziedziny duchowości, a nawet powiedziałbym z dziedziny mistyki, duchowości według św. Pawła. Stanowi

ona *novum* duchowości i mistyki paulińskiej w skali Kościoła powszechnego. Zewzględu na swą oryginalność zasługuje na przestudiowanie.

ks. Stanisław Urbański

Luigi Gioia, *The Theological Epistemology of Augustine's „De Trinitate”*,
Oxford University Press,
Oxford 2008, 234x156mm, ss. 330

Prezentowana monografia wpisuje się w ciąg ostatnio wydanych opracowań teologii trynitarnej św. Augustyna (R. Kany, P. Coda, P. Squazzardo, L. Ayres). Książka jest próbą odnalezienia faktora nadającego jedność całej teologii Augustyna. Od dawna toczy się dyskusja na temat hermeneutycznego punktu odniesienia całości Augustynowej teologii. W tę debatę wpisuje się doskonale prezentowana monografia. Jej punkt ciężkości – teologiczna epistemologia – zostaje ujęta jako główna zasada porządkująca całą teologię Hipponczyka. Głównym pytaniem teologicznym Augustyna byłoby zatem to o nasze poznawanie Boga. Jak możliwa jest nasza wiedza o Bogu, w tym co wewnętrznie konstytutywne dla tego życia?

Propozycja Gioi wyróżnia się od wcześniejszych opracowań trynitarnej teologii Augustyna podejściem meta-teologicznym: jej przedmiotem jest nie tyle sama trynitarzna nauka doktora z Hippony, ile jej epistemologiczna podstawa. Ujęcie takie stanowi zdecydowany atut prezentacji Gioi. Na pod-

stawie tekstu *De Trinitate* autor pokazuje, jak ważna jest sama epistemologia teologiczna do właściwego zrozumienia zawartości dzieła. Wniosek taki prowadzi dla konstatacji natury ogólnej: istnieje wyraźna zależność pomiędzy treściową zawartością teologii trynitarnej Augustyna i jej epistemologicznymi założeniami. W istocie rzeczy teologia trynitarzna Augustyna jest w dużej mierze właśnie teologiczną epistemologią. Na pytanie, jak możliwa jest wiedza i poznanie misterium Trójcy, Gioia odpowiada za Augustynem, iż jedynie trynitarne. Bóg może być poznany w tym, co stanowi Jego wewnętrzne życie jedynie dzięki uczestnictwu w owym życiu, które samo dokonuje się trynitarne. Ojciec jako ostateczny cel naszego poznawania Boga i jego kres dostępny nam jest jedynie dzięki pośredniczącej roli Syna i Ducha. „Poznanie Boga oznacza, iż Bóg może być poznany jedynie na trynitarny sposób (*in a Trinitarian way*)” (s. 107, 164). „Dzięki naszemu zjednoczeniu z Synem przez miłość jesteśmy wprowadzeni do wnętrza